

Immaterieel erfgoed als proeftuin van een mondialiserende samenleving

Kennisagenda 2017-2020
Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland

ONDERZOEKSLIJN 4

IMMATERIEEL & MATERIEEL ERFGOED

Hoe borg je materieel en immaterieel erfgoed in samenhang?

Veel vormen van immaterieel erfgoed zijn nauw verbonden met voorwerpen, gebouwen of plaatsen. Immaterieel en materieel erfgoed zijn niet los te denken van elkaar. In de onderzoekslijn Immaterieel & Materieel Erfgoed onderzoeken we hoe je beide vormen van erfgoed in samenhang kunt borgen. Welke kansen biedt dit, maar ook: welke uitdagingen stelt het?

De uitdagingen

Dat immaterieel en materieel erfgoed onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn, blijkt al uit het 2003 UNESCO-verdrag. Het verdrag spreekt over immaterieel erfgoed, 'met inbegrip van de bijbehorende instrumenten, voorwerpen, artefacten en culturele ruimtes'. Denk bijvoorbeeld aan het Ambacht van Molenaar, waarbij de molenaar niet kan functioneren zonder de molen als zijn bedrijfsinstrument. Denk aan de kostuums voor carnaval. Of aan kruisen en baldakijnen voor een religieuze processie. Ook de plaats waar het immaterieel erfgoed zich afspeelt is belangrijk. Een corso heeft bouwplaatsen en een corso-route nodig; het maasheggenvlechten vindt plaats in een specifieke ruimtelijke landschappelijke omgeving. Bij het gebruik van historische voorwerpen, zoals bijvoorbeeld in processies, is het museum vaak een onmisbare partner. Zie bijvoorbeeld de rol die Museum Het Catharijneconvent speelt in het borgen van het materieel erfgoed dat samenhangt met de traditie van Sint-Maarten.

De onderzoekslijn Immaterieel & Materieel Erfgoed onderzoekt hoe je immaterieel en materieel erfgoed in samenhang kunt borgen: welke kansen biedt het en welke uitdagingen stelt het? Binnen deze onderzoekslijn willen we allereerst immaterieel-erfgoedgemeenschappen bouwstenen aanreiken voor hun samenwerking met partners die zich richten op materieel erfgoed.

Mag je schaapskudde op de openbare weg?

Vormen van immaterieel erfgoed die verbonden zijn met de ruimtelijke of monumentale omgeving zien zich regelmatig geconfronteerd met vragen en dilemma's. Een voorbeeld uit de ruimtelijke omgeving is het houden van gescheperde schaapskuddes in Drenthe. Beheerders van de kuddes worden in de regelgeving geconfronteerd met aanbestedingsregels over begrazing of met regels voor het verplaatsen van de kuddes over de openbare weg.

Aan deze onderzoekslijn zit een sterk beleidsmatige kant. Hoe kan immaterieel erfgoed beter geïntegreerd worden in wet- en regelgeving rondom erfgoed, zoals bijvoorbeeld bij de uitwerking van de Omgevingswet, die op 1 januari 2021 in werking treedt? En hoe kunnen musea, in samenwerking met immaterieel-erfgoed-

gemeenschappen, bijdragen aan het verzamelen en borgen van immaterieel erfgoed? Dit is bijvoorbeeld iets waartoe de internationale museumdefinitie hen oproept.

Wil je klokken beieren of beschermen?

Een voorbeeld waarin je ziet hoe immaterieel en materieel erfgoed kunnen botsen is de traditionele beiermethode van de klokken tijdens de Boxmeerse Vaart. Volgens experts in materieel erfgoed brengt het beieren onevenredig veel schade toe aan de klokken. De vraag is waar de prioriteit ligt: bij het materieel erfgoed (het beschermen van de klokken) of het immaterieel erfgoed (het borgen van de traditionele beiermethode)?

De noodzaak van een integrale benadering zie je tijdens schurende momenten

De sector van
immaterieel
erfgoed heeft
veel ervaring met

bottom-up

werken
en
publiek
trekken

bottom-up

De noodzaak van samenwerking en een meer integrale benadering komt vaak vooral naar voren tijdens schurende momenten, waarvoor in samenhang een oplossing moet worden gezocht. Echter, een integrale benadering en meer samenwerking zou erfgoeddragers en andere erfgoedsectoren in het algemeen veel kansen en voordelen opleveren.

Kansen voor erfgoeddragers

Vanuit de erfgoeddragers is er behoefte samen te werken met musea, omdat musea hen effectief kunnen ondersteunen bij de borging van immaterieel erfgoed. Sterker nog: musea kunnen deel uitmaken van de erfgoedgemeenschappen. Denk bijvoorbeeld aan het Zeeuws Museum dat streekdrachtmakers en -kenners samenbrengt met designers en ze elkaar laat inspireren om het erfgoed levend te houden.

Musea kunnen hun kennis over documentatie en borgen van materieel erfgoed inbrengen en bijdragen aan een integrale benadering van erfgoed, immaterieel en materieel. De mogelijkheden op het gebied van immaterieel erfgoed en musea zijn zowel vanuit het 2003 UNESCO-verdrag, als door de International Council of Museums (ICOM) herkend. Sinds 2004 maakt immaterieel erfgoed deel uit van de ICOM-museumdefinitie. De belangrijke rol van musea bij het bewustmaken van en borgen van immaterieel erfgoed is opgenomen in de Operationele Richtlijnen van het UNESCO-verdrag. Daarin moedigt UNESCO, bijvoorbeeld in de Museumaanbeveling van 2015, musea aan de beoefenaars en beheerders van immaterieel erfgoed te betrekken bij bijvoorbeeld tentoonstellingen en te experimenteren met participatieve methodieken. Het betrekken van de dragers van het erfgoed staat dus centraal.

Kansen voor musea

Voor musea bieden activiteiten rond immaterieel erfgoed een uitstekende mogelijkheid om in te spelen op de continue veranderingen in de samenleving, bijvoorbeeld rond een thema als diversiteit. Door – samen met de erfgoeddragers – immaterieel erfgoed te integreren, kunnen musea mensen bij elkaar brengen en dus fungeren als ‘contactzones’. Ook kan immaterieel erfgoed de materiële collecties van musea dynamiseren. Bovendien geeft immaterieel erfgoed andere erfgoedsectoren kansen om aansluiting te vinden bij de makers en beheerders van het erfgoed. Als bij de borging van materieel erfgoed het immaterieel erfgoed wordt meegenomen, kan er meer draagvlak ontstaan. Tot slot heeft de sector van het immaterieel erfgoed veel ervaring met bottom-up benaderingswijzen en met publieksparticipatie, waar musea van kunnen profiteren.

Misverstanden oplossen?

Over het in samenhang borgen van immaterieel en materieel erfgoed is nog weinig expertise. Voor een deel komt dat doordat immaterieel en materieel erfgoed institutioneel en beleidsmatig vaak gescheiden zijn in Nederland. Binnen beide erfgoedsectoren worden uiteenlopende begrippen en benaderingswijzen gehanteerd. Dit leidt tot misverstanden, belemmert de samenwerking en remt het in samenhang borgen van erfgoed af, of maakt het zelfs onmogelijk. Het gaat bijvoorbeeld om termen als waarderen, voortgezet gebruik, collectioneren, presenteren, beschermen, behoud en borgen, en om de betreffende methodieken.

Ook wat onder erfgoed wordt verstaan verschilt. In het 2003 UNESCO-verdrag gaat het bij immaterieel erfgoed om festiviteiten en rituelen, uitvoerende kunsten, kennis van en gebruiken rondom de natuur, en ambachtelijke vaardigheden. Maar organisaties in de monumenten- of museumsector begrijpen immaterieel erfgoed vaak als ‘verhalen achter de objecten’. Begrijpelijk, gezien het feit dat deze instellingen tot nu toe vooral expertise hebben ontwikkeld over het waarderen en beschermen van materieel erfgoed.

Hier ligt een uitdaging voor Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland om partijen bij elkaar te brengen, misverstanden op te lossen en elkaars taal te laten begrijpen.

Doelen van het onderzoek

Doel van deze onderzoekslijn is methodieken en technieken te ontwikkelen die bijdragen aan het in samenhang bewustmaken van en borgen van immaterieel en materieel erfgoed.

We beantwoorden vragen als: welke methodieken kunnen in de toekomst het borgen van immaterieel en materieel erfgoed in samenhang het beste ondersteunen? Hoe kunnen de verschillende instellingen het beste samenwerken en hoe overwin je misverstanden? Hoe kom je tot een geslaagde samenwerking met erfgoedgemeenschappen? Welke mogelijkheden bieden participatieve methodieken en hoe zet je deze in?

Aanpak

Om het doel te bereiken splitsen we het onderzoek in twee sublijnen. De eerste sublijn richt zich op onroerend, de tweede op roerend erfgoed.

Met elkaar in gesprek

In een eerste stap gaan het Kenniscentrum en erfgoedinstellingen uit zowel de museumsector als de sector ruimtelijke en monumentale omgeving met el-

Levend Paardenmuseum

Een bijzondere vorm van ruitersport

De Vondelcarroussel beoefent een unieke traditie op een unieke locatie. Bij een carroussel-demonstratie lopen ruiters in een groep van acht of twaalf zo zorgvuldig mogelijk vooraf vastgestelde patronen op muziek. De Vondelcarroussel treedt bij elke demonstratie op in historische kostuums en de dames rijden in dameszadels, dus met de benen aan één kant van het paard.

De samenwerking tussen ruiter en paard en het teamwerk van de hele carroussel maken dit tot een spectaculaire show en een bijzondere vorm van ruitersport. Dat dit optreden plaatsvindt in de ambiance van de fraai gedecoreerde monumentale 19e-eeuwse rijhal van de Hollandsche Manege geeft extra allure. Hier wordt een immateriële traditie sfeervol en onlosmakelijk verbonden met het materieel erfgoed. De rijsschool zelf stamt uit 1744 en het huidige neo-classicistische gebouw in het centrum van Amsterdam uit 1882. In 2019 wordt in de Hollandsche Manege 275 jaar onafgebroken de klassieke rijkunst beoefend. Ondanks eerdere aanpassingen is het echter niet eenvoudig in het monumentale pand paarden te houden volgens de huidige normen van dierenwelzijn.

Gelukkig is hiervoor thans in opdracht van Stadsherstel een plan bedacht, dat in een ver gevorderd stadium is. Binnenkort zal de Hollandsche Manege een noodzakelijke opknapbeurt krijgen, waarbij de monumentale stallen worden aangepast. Het monument behoudt de historische bestemming als rijsschool en daarvan blijft de Vondelcarroussel de gezichtsbepalende activiteit. Op deze wijze is het voortbestaan van de immateriële traditie beoefend door de Vondelcarroussel mogelijk en blijft deze verbonden met het cultureel erfgoed de Hollandsche Manege.

– Charles France

VOORZITTER STICHTING LEVEND PAARDENMUSEUM HOLLANDSCHE MANEGE

kaar in gesprek. Onder meer in expertmeetings wisselen we kennis uit over de beleidskaders en de verschillende terminologieën en methodieken die elke sector hanteert rond het borgen van erfgoed. Doel is tot een beter begrip voor elkaars werk te komen. Een verder doel van de gesprekken is samenwerkingsprojecten en activiteiten te ontwikkelen over het in samenhang borgen van erfgoed. Zo doorbreken we tegelijkertijd de scheiding tussen immaterieel en materieel in het institutionele kader open.

Sublijn Immaterieel & Onroerend Erfgoed

In deze sublijn doen we in samenwerking met de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed onderzoek naar immaterieel erfgoed in de ruimtelijke en monumentale omgeving. Ook ontwikkelen we een praktische handreiking die is toegespitst op het in samenhang bewustmaken van en borgen van materieel en immaterieel erfgoed. Hierbij gaan we ervan uit dat deze benadering voor beide soorten erfgoed versterkend werkt.

Aan de ene kant ligt een focus op participatieve methodieken: hoe kunnen verschillende benaderingswijzen rondom borging, opleiding, verjonging et cetera, geoptimaliseerd worden om te komen tot participatieve methodieken van integraal borgen? Hoe moeten deze participatieve methodieken eruitzien? In hoeverre en hoe kunnen instellingen die bezig zijn met erfgoedzorg – immaterieel en materieel – van elkaars praktijken leren?

Aan de andere kant gaat de aandacht uit naar regelgeving en planning. Welke kansen bieden de toekomstige Omgevingswet en de regioprofielen cultuur?

Concreet aanknopingspunt is de internationale conferentie die het Kenniscentrum en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed organiseren in 2020. Deze conferentie organiseren we in het kader van de internationale plaatsing van het Ambacht van Molenaar op UNESCO's Representatieve Lijst van het Immaterieel Cultureel Erfgoed van de Mensheid.

Sublijn Immaterieel & Roerend Erfgoed

De concrete activiteiten binnen deze sublijn liggen op twee terreinen.

Samenwerking musea en erfgoeddragers

Als partner in het meerjarige internationale Intangible Cultural Heritage & Museums Project (IMP) onderzoekt en stimuleert het Kenniscentrum projecten waarin musea en immaterieel-erfgoeddragers samenwerken. De focus ligt daarbij op participaties en presentaties (in tegenstelling tot collecties)

in musea die bijdragen aan de borging van immaterieel erfgoed. In het kader van het IMP vinden vijf conferenties en vijf expertmeetings plaats, verspreid over de deelnemende Europese landen (naast Nederland ook Italië, Zwitserland, Frankrijk en België). De vijf thema's zijn: Diversiteit, Participatie, Verstedelijkte samenlevingen, Innovatie en Cultuurbeleid. Er verschijnen internationale en nationale publicaties vanuit het IMP. Bovendien worden een *guidebook* en een toolkit ontwikkeld. Het *guidebook* legt uit wat de kansen zijn als musea en immaterieel-erfgoedgemeenschappen samen aan de slag gaan met erfgoed. De toolkit is een praktische handleiding voor musea om hen te ondersteunen in hun immaterieel-erfgoedprojecten. Doel van het Kenniscentrum is om deze toolkit voor de Nederlandse situatie uit te werken.

Collectiebeleid musea

Het tweede aandachtsgebied is immaterieel erfgoed en collectiebeleid van musea. De vraag die musea aan het Kenniscentrum hebben voorgelegd: hoe kunnen musea in hun collectiebeleid – dat tot nu toe gericht is op materiële collecties – items uit immaterieel erfgoed integreren, in het bewustzijn dat immaterieel erfgoed dynamisch is en constant verandert?

Voor de erfgoeddragers is deze vraag van belang omdat musea zich door de opname van immaterieel erfgoed in hun collecties duurzaam aan immaterieel erfgoed verbinden. Bovendien leggen ze een band tussen immaterieel en materieel erfgoed, wat positieve effecten op processen van borgen kan hebben. Doel van het project is een handreiking te presenteren die musea stimuleert en ondersteunt om immaterieel erfgoed op te nemen in hun collecties. De mogelijkheden van digitale ontsluiting worden verkend. Specifieke aandacht gaat ook hier uit naar de samenwerking van musea en immaterieel-erfgoeddragers.

Tijdpad

Immaterieel & Onroerend Erfgoed

- 7 september 2018: Expertmeeting Nederlands Openluchtmuseum, in samenwerking met de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en Erfgoedvereniging Heemschut: probleemvelden worden in kaart gebracht.
- 11 oktober 2018: Symposium 'Dynamisch erfgoed – een verkenning tussen de archeologie en immaterieel erfgoed' in Batavialand Lelystad, in samenwerking met Stichting Archeologie & Publiek: immaterieel erfgoed uit het verleden en immaterieel erfgoed uit het heden worden gespiegeld, met als doel bewustwording over immaterieel erfgoed en de samenhang van immaterieel en materieel te vergroten.

- Voorjaar 2019: Werkgroep tijdens de IE-dag: uitdagingen van de erfgoeddragers op het gebied van integraal borgen worden geïnventariseerd.
- Medio 2020: Internationale conferentie over het Ambacht van Molenaar, in samenwerking met de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en met steun van het ministerie van OCW.

Immaterieel & Roerend Erfgoed

- 7-8 november 2017: Eerste internationale conferentie en expertmeeting van het Intangible Heritage & Museums Project in Rotterdam. Thema: Diversiteit.
- 27-28 februari 2018: Tweede internationale conferentie en expertmeeting van het Intangible Heritage & Museums Project in Palermo. Thema: Participatie.
- 12 april 2018: Presentatie van themanummer van Museumpeil over Immaterieel Erfgoed in Nederlands Openluchtmuseum.
- 25-26 september 2018: Derde internationale conferentie en expertmeeting van het Intangible Heritage & Museums Project in Bern. Thema: Stedelijke omgeving.
- 15-17 november 2018: Presentatie eerste resultaten van het Intangible Heritage & Museums Project en veldonderzoek tijdens NEMO-conferentie op Malta.
- 5-6 februari 2019: Vierde internationale conferentie en expertmeeting van het Intangible Heritage & Museums Project in Aubusson. Thema: Innovatie.
- Eerste kwartaal 2019: Expertmeeting 'Collectiebeleidsplannen'.
- 8-9 mei 2019: Vijfde internationale conferentie en expertmeeting van het Intangible Heritage & Museums Project in Mechelen. Thema: Cultuurbeleid.
- Derde kwartaal 2019: Conferentie 'Collectiebeleidsplannen'.
- Vierde kwartaal 2019: Ontwikkeling guidebook en toolkit voor het Intangible Heritage & Museums Project.
- December 2019 of begin 2020: Afsluitende internationale conferentie van het Intangible Heritage & Museums Project, presentatie van het guidebook en toolkit.

- Eerste kwartaal 2020:
Ontwikkeling van de handleiding voor Nederland van het Intangible Heritage & Museums Project.
- Tweede kwartaal 2020:
Ontwikkeling toolkit 'Collectioneren'.
- Derde kwartaal 2020:
Internationale reflectieve publicatie.

Beoogde resultaten

Binnen deze onderzoekslijn leveren we vier resultaten op:

1. *Immaterieel & Onroerend Erfgoed*: een praktische handleiding voor borging in samenhang van immaterieel en materieel erfgoed.
2. *Immaterieel & Roerend Erfgoed*: toolkit IMP 'Nederland': de handleiding voor Nederlandse musea.
3. De toolkit collectioneren voor musea.
4. Meer in het algemeen: een internationale reflectieve publicatie.

Welke erfgoedgemeenschappen zijn betrokken?

In alle fasen van de onderzoekslijn betrekken we de erfgoedgemeenschappen, onder meer via de IE-dagen. De praktische handleiding en de toolkits die we ontwikkelen zijn bruikbaar voor de erfgoedgemeenschappen.

Onze netwerkpartners

De belangrijkste partners waarmee we binnen deze onderzoekslijn samenwerken zijn de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Erfgoedvereniging Heemschut en Werkplaats immaterieel erfgoed.

Verder betrekken we ICOM Nederland en in de concrete activiteiten werken we samen met verschillende musea.

CONTACTPERSOON

De contactpersoon voor deze onderzoekslijn is dr. Sophie Elpers.
U kunt haar bereiken via: s.elpers@immaterieelerfgoed.nl.

Musea kunnen effectief ondersteunen bij

de borging

van immaterieel erfgoed

de borging

Zorg voor erfgoed

Laten groeien met de dynamiek van de samenleving

Materieel en immaterieel erfgoed zijn nauw met elkaar verbonden. Objecten worden vervaardigd en daar is ambachtelijk vakmanschap voor nodig. Monumenten, cultuurlandschappen, collecties zijn tot stand gekomen door hoogwaardige kennis en kunde die soms generaties lang zijn doorgegeven. In tradities spelen voorwerpen en plaatsen op allerlei manieren een centrale rol. Ook bij levensrituelen nemen voorwerpen veelal een belangrijke plaats in.

In beide gevallen – immaterieel en materieel erfgoed – gaat het om de betekenis die erfgoed voor mensen heeft en die ze er aan geven. En in beide gevallen is de zorg voor het erfgoed van cruciaal belang om het door te kunnen geven en om het in de huidige dynamische samenleving te laten functioneren. Tradities sterven uit als er geen uiting aan wordt gegeven, objecten verliezen hun betekenis als we ze verwaarlozen.

De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed richt zich op de zorg voor het materieel erfgoed. Op allerlei manieren is dat verweven met immaterieel erfgoed, van molenaarsambacht tot Mariabedevoarten, van restauratie tot gebruik. De instandhouding kan daarom alleen in samenhang worden opgevat. De vorm kan niet zonder de inhoud. En omgekeerd. Een nauwe samenwerking met Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland is noodzakelijk en zinvol om de zorg voor het erfgoed met succes mee te kunnen laten groeien met de dynamiek van de samenleving.

– Arjen Kok

SENIOR ONDERZOEKER RIJKSDIENST VOOR HET CULTUREEL ERFGOED

Immaterieel erfgoed en musea

Nieuwe cross-overs en verrassende ontmoetingen

Werkplaats *immaterieel erfgoed* onderzoekt sinds 2015 de vragen, noden en wensen die musea in Vlaanderen hebben over immaterieel erfgoed. Wat beweegt hen om met dit niet-tastbare erfgoed aan de slag te gaan? Hoe onderscheidt het werken rond immaterieel erfgoed zich van andere museale werking? Waar ligt het raakvlak tussen materiële en immateriële erfgoedwerking? Wat zijn valkuilen of struikelblokken?

Beoefenaars van immaterieel erfgoed zien op hun beurt kansen in het samenwerken met musea om de interesse van het grote publiek te prikkelen, of een plek te vinden in het museum als een ruimte voor dialoog en dynamische ontwikkeling van immaterieel erfgoed. Het museum kan ook een vorm van erkenning betekenen voor een immaterieel erfgoedpraktijk. Maar (hoe) durven of raken ze over de drempel om het museum in te stappen?

Werkplaats immaterieel erfgoed startte daarom een partnerschap met Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland, het Centre français du Patrimoine culturel immatériel, SIMBDEA (Italië) en het Verband der Museen der Schweiz rond het internationale *Intangible Cultural Heritage & Museums Project* (2017-2020). Het project zet in op het delen van kennis rond immaterieel erfgoed over de landsgrenzen heen, en het uitwisselen van inspiratie tussen musea onderling.

Stap méé in dit avontuur. Hier ligt een spannende – en soms gespannen – fascinerende zoektocht tussen soms verschillende en dan weer gelijklopende logica's en perspectieven, nieuwe cross-overs en verrassende ontmoetingen en werkvormen...

– Kia Tsakiridis

STAFMEDEWERKER WERKPLAATS IMMATERIEEL ERFGOED (VLAANDEREN),
PROJECTCOÖRDINATOR VAN HET INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE & MUSEUMS PROJECT

Musea wereldwijd

Immaterieel erfgoed materialiseren in een wereldorganisatie

Sinds 1947 is de International Council of Museums (ICOM) een professioneel wereldwijd netwerk, met inmiddels 40.000 museumprofessionals als lid. Vanaf het hoofdkwartier bij UNESCO in Parijs wordt er jaarlijks een uitgebreid ledenprogramma gepresenteerd, georganiseerd door 'International Committees'. De IC's hebben een thematisch karakter. Zo is er ICME, het *International Committee for Museums and Collections of Ethnography*, dat in oktober in Estland het congres *Re-imagining the Museum in the Global Contemporary* organiseert. Een overzicht van het programma en de organisatie van ICOM is te vinden op icom.museum

De aandacht voor immaterieel erfgoed is in de museumwereld betrekkelijk jong. Binnen ICOM is er nog geen international committee dat hiervoor is opgericht, ook al spreekt de jongste museumdefinitie hier nadrukkelijk over. Een uitdaging, om vanuit Nederland een aanzet in Parijs te geven tot de oprichting van zo'n international committee. Uit ervaring weet ik, dat binnen ICOM de Nederlandse leden bekend staan om hun inventiviteit, flexibiliteit en daadkracht. ICOM Netherlands omvat zelfs 10% van alle ICOM leden! Tijd dus, om met Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland de Thaly's te pakken naar Parijs en het immaterieel erfgoed te materialiseren in een wereldorganisatie...

– Luc Eekhout

VOORZITTER ICOM NEDERLAND

